

OŽIVLJAVANJE MEMORIJALNE ZBIRKE LIPA PAMTI

dr.sc. TEA PERINČIĆ = Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, Rijeka

IM 45/46, 2014./2015.
TEMA BROJA
TOPIC OF THIS VOLUME

Dok ovo pišem, navršava se dvadeseta godišnjica jednoga strašnog zločina – onoga u Srebrenici. Mnogi su od nas mislili da se nakon strahota što su se dogodile tijekom Drugoga svjetskog rata takvo što nikad neće ponoviti. Nažalost, Srebrenica je još jedan dokaz da ništa iz povijesti nismo naučili i da se kao ljudska zajednica ne krećemo naprijed. Prije sedamdeset godina Europa je vjerovala da smo se riješili onih koji su bili sposobni napraviti strašna zvjerstva. A jedno se takvo dogodilo i u hrvatskom selu Lipi 1944. godine.

Selo Lipa nalazi se tridesetak kilometara od Rijeke, na granici s Republikom Slovenijom, blizu graničnog prijelaza Rupa. Šire područje sela Lipa, Rupa, Pasjak, Šapjane i Brce pripada tzv. Liburnijskom krasu, a mještani za sebe kažu: *Nismo Čići ni Brkini!*, *mi smo jušto na kunfini*. Život na granici generacijama obilježava taj kraj, koji se ni po čemu osobito ne ističe. Ljudi su tu živjeli od ratarstva i stočarstva, koliko je to škrti kras dopuštao, bavili se prijevoznijštvom i sitnim uslugama za putnike namjernike koji su tisućljećima prolazili magistralom Rijeka – Trst i Rijeka – Ljubljana. Naime, tragovi života datiraju još iz prapovijesti i imaju svoj kontinuitet do danas, iako je jedan nemili događaj koji je trajno obilježio generacije mještana Lipe trebao posve uništiti sve tragove života u tom selu.

No da bismo objasnili taj strašni zločin (ako se on zbog okrutnosti i težine uopće može objasniti), moramo se vratiti u vrlo složene povijesne prilike nastale nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Zahvaljujući svojoj spretnoj diplomaciji te tajnome Londonskom ugovoru što ga je sklopila sa Saveznicima, Italija je na-

kon završetka rata u studenome 1918. krenula prisvajati ono što joj je obećano. I opet ta nesretna granica – utvrđivala se upravo u zaleđu Opatije i Rijeke. Lipu, kao i cijeli Liburnijski kraj, ubrzo su okupirali talijanski vojnici, što je među lokalnim stanovništvom izazvalo prilično veliki revolt koji se očitovao javnim protestima i građanskim neposluhom. Naime, prethodno stoljeće učinilo je svoje u nacionalnom osvješćivanju ljudi toga kraja, što se očitovalo otvaranjem pučkih škola na hrvatskom jeziku, a i svećenici, uglavnom potekli iz tog istog naroda, održavali su crkvene obrede na hrvatskom jeziku. S jezikom se oblikovala i nacionalna svijest pa su ljudi bili za to da se njihov rodni kraj priključi novostvorenoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba. Međutim, to je izazvalo još veću represiju nove, talijanske, vlasti, a ubrzano se počeo nasilno uvoditi talijanski jezik (djeca su bila primorana govoriti talijanski čak i međusobno, izvan škole, u protivnome bi ih učitelji fizički kažnjavali). Kako je riječ o pograničnom kraju, Talijani su na tom području osnovali niz vojarni, pa je tako i na rubu sela Lipe podignuta vojarna sa stalnim graničarskim garnizonom. S vremenom se uspostavio određeni suživot između Lipljana i talijanskih vojnika, ali on nije prolazio bez trzavica, osobito za vrijeme blagdana, kad bi na lokalnim plesnjacima često izbijale tuče između domaćih ljudi i talijanskih vojnika.

U takvom su ozračju mještani Lipe dočekali početak Drugoga svjetskog rata. Nakon kapitulaciji Italije u rujnu 1943. talijansku, fašističku vlast zamjenjuje njemačka, nacistička. Dio mještana u to je vrijeme bio aktivan u partizanskom pokretu, a cijelo je selo kriomice pomagalo partizanskim odredima u okolnim šumama. Na magistralnom putu i željezničkoj pruzi Rijeka – Trst često su poduzimane diverzije. To je inače bila žila kucavica

sl.1. Ispred Kalčićeve kuće, 1979.

sl.2. Obnova Škaljankine kuće.

sl.3. Pozivnica za "Lipa pamti", 1975.

i Čići su stanovnici naselja na Čićariji, a Brkini stanovnici susjednih naselja uz slovensku stranu granice.

sl.4.-5. Muzejska zbirka Lipa funkcionirala je sve do 1989. godine, kada je zbog ukidanja sustava financiranja putem dotadašnjih SIZ-ova i zbog pomanjkanja djece za vrtić i školu ukinuta.

kojom je održavana veza između njemačke Operacione zone Jadranske obale (OZAK) sa središnjom Europom, koja je bila važna za zaustavljanje daljnjeg prodiranja Saveznika iz Italije prema istočnoj i sjevernoj Europi. Zbog toga njemačka uprava nije mogla dopustiti eskapade "nekakvih lokalnih partizana". U suzbijanju tzv. partizanskih bandi primjenjivala se Korpusna naredba br. 9 iz 1942., koja je bila namijenjena suzbijanju pokreta otpora na istočnoj ruskoj fronti.² Prema toj naredbi, njemački su vojnici bili obvezni primijeniti najdrastičnije mjere odmazde prema partizanima i njihovim pomagačima. Ta je naredba primijenjena i 30. travnja 1944. u Lipi.

Tog naoko mirnoga nedjeljnog popodneva nacistički su vojnici okružili selo (među njima je bilo i Talijana koji su nakon kapitulacije Italije prešli u njemačku vojnu službu, a dobro su poznavali taj kraj jer su ih Nijemci tu zatekli u aktivnoj vojnoj službi). Već na ulasku u selo ubili su nekolicinu mještana koji su se zatekli na ulici ili u dvorištu, zatim su sustavno opljačkali i zapalili kuće, a ljude koje nisu ubili otjerali su prema rubu sela, u kuću s brojem 20 (tzv. Kwartirina kuća). Mještani su bili naučeni na česte premetačine i maltretiranja njemačkih vojnika, ali ovaj put Nijemci su otišli korak dalje. Sve su mještane zatvorili u napuštenu kuću (vlasnica je bila u koncentracijskom logoru) te je zapalili. U tom strašnom zločinu stradalo je 269 mještana. Većinu njih činile su žene, djeca i starci, a najmlađa žrtva, Bosiljka Iskra, imala je samo sedam mjeseci. Nekoliko se mještana nizom sretnih okolnosti uspjelo spasiti – neki su bili na ispaši s blagom, neki u partizanima, nekoliko je žena odnijelo hranu partizanima

u obližnju šumu, a neki su bili internirani i tako su preživjeli rat. Nakon završetka rata, u proljeće 1945., vratili su se na rodna zgorišta i odlučili obnoviti selo.

Lipa se dugo obnavljala jer je i cijela zemlja bila razorena. Godine 1965. osnovan je Fond za obnovu Lipe, a putem njega pokrenuta je i inicijativa za organiziranje muzejske zbirke. Konačno je 1968. godine otvorena obnovljena školska zgrada za potrebe dječjeg vrtića i područne škole, a sljedeće je godine u istoj zgradi za javnost otvorena i muzejska zbirka. Taj je postav, čiji su autori bili Igor Emili, Darko Turato i Branko Fučić, na vrlo suptilan način prikazao tragediju koja je gotovo uništila selo. Bio je to konceptualni postav koji je bez posebnih tekstualnih objašnjenja dočarao atmosferu stradanja i iskazao pijetet prema žrtvama – zapravo se cijela naracija oslanjala na Danicu Maljavac, mještanku Lipe, koja je radila na rasvjetljavanju okolnosti stradanja Lipljana, identifikaciji žrtava te je bila mjesna učiteljica i kustosica zbirke. U prizemlju zgrade škole/muzeja bila je i etnografska zbirka, koja je funkcionirala poput otvorenog depoa, a trebala je dočarati bogatstvo seoskog života prije i nakon stradanja Lipljana. Predmeti za taj dio postava prikupljeni su diljem Liburnijskog krasi i među Brkinima, tj. u selima sa slovenske strane granice. Oslanjajući se na požrtvovni rad Danice Maljavac, muzejska zbirka Lipa funkcionirala je sve do 1989. godine, kada je zbog ukidanja sustava financiranja putem dotadašnjih SIZ-ova te zbog pomanjkanja djece za vrtić i školu ta jedinstvena ustanova zatvorena.

² Primjenom te naredbe nacistički su vojnici brutalno uništili više od 200 sela u Bjelorusiji. O tome svjedoči film *Idi i gledaj*, snimljen prema scenariju Alesa Adamoviča, bjeloruskog pisca koji je kao dječak preživio paljenje svoga sela i ubojstvo obitelji i sumještana. Film je snimljen 1985. u režiji Elema Klimova.

Godinama nakon toga mještani su smišljali način kako oživiti svoj muzej koji je, zapravo, čuvao njihov identitet. Teško je i opterećujuće identitet graditi na tragediji, ali ako ona učini ljude jačima, nedvojbeno postaje dio njih. Tako su i Lipljani, putem muzejske zbirke i godišnje manifestacije obilježavanja stradanja *Lipa pamti*, očvrsnuli svoj identitet spoznavajući vlastitu snagu samoobnove i samoizgradnje.

Prije tri godine Općina Matulji, pod čiju ingerenciju pripada i selo Lipa, kontaktirala je Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, kao regionalni muzej, s molbom da se obnovi muzejska zbirka Lipa. Tadašnja ravnateljica Muzeja Margita Cvijetinović Starac sastavila je tim muzejskih stručnjaka – kustosa, u kojemu su bili Ivo Mileusić, povjesničar; Ivana Šarić Žic, etnologinja; Ranko Starac, arheolog i ja, Tea Perinčić, povjesničarka i voditeljica tima. Priznajem da sam pomalo zazirala od teme i bojala se zadatka, prije svega zato što, iako sam povjesničarka, povijest Drugoga svjetskog rata nije moja specijalnost. No u tome sam imala veliku pomoć kolege Ive Mileusića. Zajedno smo proveli niz istraživanja arhivskih dokumenata i došli do mnogih spoznaja i podataka koji su nam rasvijetlili okolnosti stradanja Lipljana 1944. godine, što je omogućilo bolju interpretaciju teme u sklopu novog postava. Osjećala sam i veliko poštovanje prema dotadašnjem postavu muzejske zbirke, koji je i dvadeset godina nakon zatvaranja pri svakom ulasku u taj prostor još uvijek ostavljao snažan dojam na mene. Stoga smo odlučili da novo dizajnersko rješenje na neki način mora sadržavati i memoriju na taj doista

vrijedan postav što su ga ostvarili Emili, Turato i Fučić. Međutim, odmah smo odbacili ideju da bi taj postav mogao funkcionirati u novim okolnostima jer je njegova komunikacija bila posve ovisna o interpretaciji kustosice Danice Maljavac, koja je zbog osobne involviranosti u stvaranje postava unosila u nj posebnu energiju. Nitko je u toj ulozi ne bi mogao zamijeniti, a i muzeološki je bilo posve neopravdano da se postav prezentira naracijom vodiča kustosa. No odlučili smo, u dogovoru s dizajnerima, ulogu Danice Maljavac na neki način zadržati u postavu – snimljena je njezina naracija i ona je sada dio novog postava. Vodeći se mišlju da je muzejska zbirka okosnica života mještana Lipe, nastojali smo da ona bude oživljena i putem načela ekomuzeja, tj. muzeja zajednice. Naime, osim što je funkcionirao kao vrtić, škola i muzej, prostor bivše škole bio je i prostor okupljanja mještana, i tu je praksu trebalo nastaviti kako bi se zadržao taj osjećaj, ali i poduprla stvarna pripadnost i veza Lipljana s njihovim muzejom. Odlučili smo sve korake pripreme koncepta i obnove postava raditi u dogovoru s njima. Stoga smo im javno predstavili prvi prijedlog muzeološkog koncepta kako bismo dobili njihova mišljenja te to iskoristili pri dodatnom prikupljanju građe. Građa koju smo prikupili uglavnom je nematerijalna – to su priče preživjelih ili njihovih potomaka. Svako takvo snimanje bilo je vrlo emotivno jer, bez obzira na to što je od nemilog događaja prošlo već sedamdeset godina, trauma nije preboljena. Dodatna otežavajuća okolnost bila je činjenica da okosnicu postava čine fotografije nacističkog zločina. Naime, nacisti su ubijanje, pljačku i

Teško je i opterećujuće identitet graditi na tragediji, ali ako ona učini ljude jačima, nedvojbeno postaje dio njih. Tako su i Lipljani, putem muzejske zbirke i godišnje manifestacije obilježavanja stradanja *Lipa pamti*, očvrsnuli svoj identitet spoznavajući vlastitu snagu samoobnove i samoizgradnje.

sl.6. Obnovljena zgrada Memorijalnog centra Lipa pamtí.

sl.7. Presjek povijesti Lipe i Liburnijskog krasa (Komunalna soba) postavljen je u prizemlju zgrade, a tu je ujedno i prijamna soba ili info soba.

sl.8. Novi stalni postav Memorijalnog centra Lipa pamtí - ulazna soba.

palež u Lipi fotografski pomno bilježili te je jedan od njih dao film na razvijanje u fotografsku radionicu Marož u Ilirskoj Bistrici. Sestra vlasnika radionice potajice je izradila duplikate fotografija i sačuvala ih do kraja rata, kad ih je izvjesila u izlogu radionice kako bi ljudi, eventualno, prepoznali o kojem se mjestu i o kojim nesretnim ljudima radi. Fotografije su poslužile i istražnoj komisiji za utvrđivanje nacističkih zločina, koja je djelovala nakon Drugoga svjetskog rata. Komisija je identificirala odgovorne za zločin u Lipi i procesuirala ih (neke i u odsutnosti), što smo kolega Ivo Mileusnić i ja otkrili tek nakon istraživanja arhivske dokumentacije u Hrvatskome državnom arhivu. Inače, te su činjenice mještanima Lipe bile potpuno nepoznate te ih je osim pitanja *zašto baš mi?* mučilo i to tko je odgovoran za taj strašan zločin i je li itko ikada snosio odgovornost za nj. Novim postavom željeli smo im dati odgovore koje smo pronašli i kontekstualizirati stradanja Lipe i njezinih stanovnika, što nužno ne umanjuje žrtvu već je pretvara u dodatni argument protiv rata i svih mogućih zločina protiv čovječnosti.

Cijeli proces stvaranja novog postava Lipe bio je za nas nov i u smislu odabira dizajnera. Zajedno s investitorom – Općinom Matulji, odlučili smo se za natječaj koji je provelo Hrvatsko dizajnersko društvo. Tražili smo rješenja mješovitih timova koji su trebali dati i arhitektonsko i dizajnersko rješenje za novi postav jer je cijeli objekt bivše škole bio u obnovi. Na temelju pozivnog natječaja, komisija u kojoj sam kao kustosica i sama sudjelovala kao najbolje rješenje odabrala je ono Damira Gamulina i Antuna Sevsheka. Radovi su bili anonimni, tako da smo procjenjivali njihovu kvalitetu, a ne reference i kvalitetu autora.

Arhitektonsko-dizajnerski dvojac Sevshek – Gamulin nije imao nimalo lak zadatak jer su gotovo svi prethodni građevni radovi koji su trebali biti dovršeni do trenutka njihova odabira kasnili i pošli po zlu. Glavni je problem bila kapilarna vlaga, koja je tek nakon godinu dana iskšavanja raznih rješenja konačno sanirana te su tek tada mogli početi poslovi izrade dizajnerskih rješenja interijera. Stoga smo prvu fazu postava uspjeli otvoriti godinu dana kasnije od planiranoga. Ona ujedno obuhvaća i okosnicu novoga Memorijalnog centra *Lipa pamtí*, memorijalnog dijela na I. katu zgrade, u kojemu je predstav-

ljeno stradanje mještana Lipe 1944. i ratna zbivanja koja su tome prethodila (*Ratna soba* i *Soba stradanja*).

U glavnoj prostoriji – *Sobi stradanja* zadržana je ideja starog postava da se predoče imena stradalnika, ali umjesto pukog niza imena koja su u starom postavu tvorila gotovo bezobličnu masu znakova, dizajneri su osmislili simbole – kućice s kućnim brojevima, prezimima i nadimcima obitelji te s imenima stradalih. Na taj su im način vratili individualnost i osobnost, čime je još više naglašena tragedija njihova stradanja. Zadržan je i prikaz fotografija stradanja koje su snimili nacisti, no te su fotografije diskretno prikazane, a uz pomoć posebnog reflektora i senzora fotografije se osvijetle kad im se posjetitelj približi. Na taj način posjetitelj aktivira i snimljenu priču Danice Maljavac. Cijeli je taj prostor diskretno osvijetljen prirodnom svjetlošću što dopire kroz samo jedan prozor i prigušenim svjetlom “kućica” s imenima stradalih.

U *Ratnoj sobi* izložena je isprintana 3D maketa šireg područja, od Trsta do Rijeke, a na njoj su kratkom animacijom prikazana zbivanja od kraja Prvoga svjetskog rata do 1945. Na taj način posjetitelj može shvatiti širi kontekst stradanja Lipe. Presjek povijesti Lipe i Liburnijskog krasa (*Komunalna soba*) postavljen je u prizemlju zgrade, a tu je ujedno i prijamna soba ili infosoba, u kojoj posjetitelj putem videoprojekcije može saznati i nešto više o Liburnijskom krasu. Dok na katu prevladava tama, s oskudnim osvijetljenjem, donji je prostor svijetao, s mnogo svjetlosti, pa i te dvije suprotnosti upućuju na dihotomiju života i smrti. Kojim će putem posjetitelj razgledavati postav, nije izričito određeno. Postav je osmišljen tako da ostavi dojam i posjetiteljima prenese

sl.9.-11. Novi stalni postav Memorijalnog centra Lipa pamti – soba stradanja.

neke činjenice o lokalnoj zajednici – Lipa je malo, simpatično selo na Liburnijskom krasu koje je (možda čudom) u povijesti preživjelo veliku tragediju. Hoće li posjetitelj najprije proživjeti šok stradanja nekadašnjih stanovnika Lipe, a zatim otkrivati život sela prije i nakon stradanja ili će najprije otkriti jednostavni život na krasu, a nakon toga saznati pojedinosti o velikom stradanju mještana, sasvim je svejedno. Ono što smo postavom željeli postići jest da Lipa postane paradigma ratnog stradanja civila na razini svjetske povijesti, povijesti kolektivne odmazde i odnosa prema toj vrsti "teške" baštine. Muzeološkom interpretacijom nastojali smo nadići viktimizaciju i perpetuaciju osjećaja nepravde i velike tragedije, što nije sporno, no naša poruka ide u smjeru osvježavanja antropoloških odrednica koje ljudsko društvo mogu dovesti do samouništenja, patnji i nasilja.

I na kraju, kako bi "život ipak pobijedio smrt", zamisao nam je bila da Memorijalni centar *Lipa pamti*, koji je kao dislocirana zbirka Pomorskoga i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka otvoren 15. travnja ove godine,

zaživi i kao muzej zajednice. Novi muzeološki postav bilo bi nemoguće ostvariti bez aktivnog sudjelovanja ljudi koji žive u Lipi i okolnim mjestima. Koncept novog postava zasniva se na ideji zavičajnog muzeja (ekomuzeja), pri čemu je najvažnije sliku identiteta ljudi koji žive na tom području prenijeti onako kako to oni sami žele. Memorijalni centar svojim postavom i aktivnostima mora pridonijeti razvoju osjećaja ponosa, samopoštovanja i samosvijesti mjesnih ljudi. Želja nam je da se Memorijalni centar *Lipa pamti* uklopi i poveže s idejama i tendencijama razvoja ruralnog turizma kojima teži lokalna zajednica.

Primljeno: 10. srpnja 2015.

sl.12. Novi stalni postav Memorijalnog centra Lipa pamti – ratna soba.

sl.13. Danica Maljavac, mještanka Lipe, koja je radila na rasvjetljavanju okolnosti stradanja Lipljana, identifikaciji žrtava te je bila mjesna učiteljica i kustosica.

sl.14. Komemoracija "Lipa pamti".

lost 269 of its inhabitants, mostly old people, women and children. This crime was perpetrated by the Nazis and fascists as part of the Braunschweig Offensive, a campaign aimed at mopping up the Partisan bands. The murder of the civilian population was accompanied by the theft of their property, most of the residential and commercial facilities also being set on fire. Lipa met the end of World War II on its knees, and the surviving residents had no houses to which to return. Then started a long and painstaking renovation of the place and the continuation of life, always marked by the feeling of loss. Today, Lipa lives, and remembers. The museum set-up of the Lipa Remembers Memorial Centre interprets the history of World War II in the Liburnian karst, which, along with Lipa, covers the villages of Pasjak, Rupa, Šapjane and Brdce. The memorial heritage of World War II is supplemented with a review of the continuity of life in the area, from prehistory to the present, the emphasis being placed mainly on the cultural history heritage of Lipa before and after its tragedy. Placed in the aggregate of heritage characteristics of the area, the disaster of April 30, 1944, is looked at in a wider context, as one of a number of the determinants of the identity of the vital and potent community of Lipa.

The museum activity of the Centre is based on museological practices of local history museums and community museums. It is in common cause with the local population that the Centre contributes actively to the research into and construction of the identity of the region, as well as the discovery of new and sustainable possibilities of development. The programme activities of the Centre are oriented to the promotion of tolerance, non-violence and of life that in many of its phenomena and characteristics presents the greatest civilisational value and heritage potential. The Lipa Remembers Memorial Centre is a branch collection of the Maritime and Historical Museum of the Hrvatsko primorje Region in Rijeka.

REVIVAL OF THE LIPA REMEMBERS MEMORIAL COLLECTION

The Lipa Remembers Memorial Centre was opened in April 2015 on the site of the old Memorial Museum that was at work in Lipa from 1968 to 1989. With the revival of the museum, also recalled is the memory of the difficult historical heritage of Lipa, which on April 30, 1944, in just a few hours,